

موسی بن جعفر علیه السلام

امام کاظم

www.ketab.ir

دکتر مرضیه محمدزاده

انتشارات دلیل ما

موسی بن جعفر علیه السلام امام کاظم

مولف: دکتر مرضیه محمدزاده

انتشارات دلیل ما

چاپ اول: پائیز ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پرتو شمس

چاپ: نگارش

قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۹۷-۹۳۸-۶

تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۴۹۸۸-۳۷۷۳۳۴۱۳ (۹۸۲۵+)

آدرس: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران

طبقه ششم، واحد ۶۲۲ و ۶۱۳

www.Dalilema.ir

Dalilema@yahoo.com

مراکز پخش:

- ۱) قم، خ معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، واحد ۹، تلفن: (۱۰ خط) ۳۷۸۴۲۴۶۶
- ۲) قم، خ صفائیه، رویروی کوچه ۳۸، پلاک ۷۵۹، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۳۷۷۳۷۰۰۱ - ۳۷۷۳۷۰۱۱
- ۳) تهران، خ انقلاب، خ فخررازی، فروشگاه دلیل ما، پلاک ۶۱، تلفن ۶۶۴۶۴۱۴۱
- ۴) مشهد، چهارراه شهداء، ضلع شمالی باغ نادری، کوچه شهید خوراکیان، مجتمع تجاری گنجینه کتاب، طبقه اول، فروشگاه دلیل ما، تلفن ۳۲۲۳۷۱۱۳-۵

سرشناسه: محمدزاده، مرضیه، ۱۳۳۷-

عنوان و نام پدیدآور: موسی بن جعفر علیه السلام امام کاظم

مشخصات نشر: تهران: دلیل ما، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۱۰۱۴ ص.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۹۷-۹۳۸-۶

وضعیت فهرست نویسی: فیبای مختصر

یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۳۰۲۷۸

فهرست مطالب

۱۹	مقدمه
۲۵	پیشگفتار

فصل اول

زندگانی تاریخی امام کاظم علیه السلام / ۲۲

۳۵	بخش اول: طلوع خورشید
۳۵	پدر
۳۵	مادر
۳۷	ولادت
۳۸	کُنیه و القاب
۴۰	نقش خاتم
۴۱	شمایل، خصوصیات ظاهری
۴۲	همسران
۴۵	فرزندان
۴۵	شهادت امام علیه السلام
۴۷	بخش دوم: نصوص و دلایل امامت امام علیه السلام
۴۷	نصوص

۵۵	دلایل
۶۳	بخش سوم: سیره عملی امام علیه السلام
۶۴	زهد و عبادت
۶۹	علم و دانش
۷۱	عفو و گذشت
۷۱	حلم و بردباری
۷۳	سخاوت و بخشش
۸۲	کار و فعالیت
۸۵	بخش چهارم: سیره تربیتی امام علیه السلام
۸۵	سیره امام در هدایت و تربیت
۸۷	ایجاد زمینه
۹۶	قابلیت
۹۷	فطرت
۹۸	معرفت
۱۰۰	شناخت درد
۱۰۱	منطق
۱۰۲	عمل
۱۰۲	سیره امام علیه السلام در سلوک با مردم
۱۰۳	حفظ حرمت مردم
۱۰۴	نرمی و مدارا با مردم
۱۰۴	حمل بر صحت
۱۰۶	صداقت و راستگویی
۱۰۶	دوری از خود بزرگ بینی
۱۰۷	میان روی در زندگی

۱۰۸	 خوب همسایگی
۱۰۹	 بشاش بودن
۱۱۰	 بخشندگی و مهمان نوازی
۱۱۱	 رعایت اصول انسانی درباره مجرمان و بزهکاران
۱۱۱	 سیره امام علیه السلام در محیط خانواده
۱۱۲	 محبت
۱۱۳	 عدالت
۱۱۴	 هدایت و تربیت
۱۱۸	 تعلیم و آموزش
۱۲۲	 سیره امام علیه السلام در سلوک با بردگان
۱۲۴	 آزادی بردگان
۱۲۶	 احترام به شخصیت بردگان
۱۲۷	 عضوی از اعضای خانواده
۱۲۸	 بخشش لغزش‌ها
۱۲۹	 نیروسازی از بندگان
۱۳۰	 رسیدگی به پوشش بندگان
۱۳۰	 بندگان راوی حدیث امام
۱۳۱	 بخش پنجم: امام کاظم علیه السلام و شیعیان
۱۳۱	 جغرافیای تشیع در زمان امام علیه السلام
۱۳۲	 جامعه شیعه در زمان امام کاظم علیه السلام
۱۳۵	 ارتباط امام با شیعیان
۱۶۲	 مدیریت اخلاقی و رفتاری شیعیان
۱۶۵	 بخش ششم: حاکمان هم عصر امام و برخورد امام با آنان
۱۶۶	 حاکمان هم عصر امام علیه السلام

- منصور دوانقی (حک ۱۵۸ - ۱۳۶ ق) ۱۶۶
- مهدی عباسی (حک: ۱۶۹ - ۱۵۸ ق) ۱۶۹
- هادی عباسی (حک ۱۷۰ - ۱۶۹ ق) ۱۷۰
- هارون الرشید (حک ۱۹۳ - ۱۷۰ ق) ۱۷۲
- برمکیان ۱۷۴
- برخوردهای سیاسی امام با خلفا ۱۸۵
- برخورد امام علیه السلام با منصور دوانیقی ۱۸۶
- برخورد امام علیه السلام با مهدی عباسی ۱۸۸
- برخورد امام علیه السلام با هادی عباسی ۱۹۱
- برخورد امام علیه السلام با هارون عباسی ۱۹۵
- نمونه‌ای از حوادثی که منجر به زندانی شدن امام گردید ۱۹۷
- بخش هفتم: مبارزات امام علیه السلام ۲۱۱
- مبارزه منفی امام علیه السلام ۲۱۱
- بخش هشتم: نظام وکالت ۲۲۹
- وکلائی امام کاظم علیه السلام و منطقه فعالیت آنان ۲۳۱
- بخش نهم: قیام‌های عصر امام علیه السلام ۲۳۷
- قیام صاحب فح ۲۳۸
- نوع تعامل امام کاظم علیه السلام با قیام صاحب فح ۲۵۵
- فعالیت سه حزب علوی موسوم به امامیه، اسماعیلیه و سادات حسنی ۲۵۶
- قیام یحیی بن عبدالله ۲۶۱
- قیام ادريس بن عبدالله ۲۶۹
- بخش دهم: فرق موجود در عصر امام علیه السلام ۲۷۵
- انشعاب امامت پس از شهادت امام صادق علیه السلام ۲۷۶
- اسماعیلیه ۲۷۹
- وجوه بطلان عقیده اسماعیلیان ۲۸۳

۲۸۷	بخش یازدهم: امام علیه السلام و تصوف
۲۸۷	امام کاظم علیه السلام و تصوف
۲۹۷	بخش دوازدهم: فرزندان امام علیه السلام
۳۳۶	مزار فرزندان امام کاظم علیه السلام
۳۳۷	عدم ازدواج دختران امام کاظم علیه السلام
۳۳۷	چرا امام کاظم علیه السلام دخترانش را از ازدواج منع کرد؟
۳۴۱	بخش سیزدهم: کرامات امام علیه السلام
۳۶۱	بخش چهاردهم: غروب خورشید
۳۷۷	اقوال مختلف درباره شهادت امام
۳۸۹	بخش پانزدهم: وصیت و موقوفات امام علیه السلام
۳۸۹	وصیت امام موسی بن جعفر علیه السلام
۳۹۷	بخش شانزدهم: پس از شهادت
۴۰۳	بخش هفدهم: بارگاه امام علیه السلام
۴۰۶	قبه و بارگاه امام کاظم علیه السلام
۴۰۶	تاریخچه
۴۱۲	معماری کنونی حرم
۴۱۳	تاریخچه ساخت حرم
۴۱۸	کاظمین نماد همزیستی تاریخی شیعه و سنی
۴۱۸	کاظمین در دوران حکومت و خفقان صدام
۴۱۹	وضعیت سیاسی - اجتماعی کاظمین در صد سال اخیر
۴۲۰	مراکز زیارتی کاظمین
۴۲۰	برخی بیوت و ضمایم حرم مطهر
۴۲۰	علمای مدفون در کاظمین
۴۲۳	رجال و دولت مردان مدفون در کاظمین
۴۲۶	مساجد شهر کاظمین

- منصور دوانقی (حک ۱۵۸ - ۱۳۶ ق) ۱۶۶
- مهدی عباسی (حک: ۱۶۹ - ۱۵۸ ق) ۱۶۹
- هادی عباسی (حک ۱۷۰ - ۱۶۹ ق) ۱۷۰
- هارون الرشید (حک ۱۹۳ - ۱۷۰ ق) ۱۷۲
- برمکیان ۱۷۴
- برخوردهای سیاسی امام با خلفا ۱۸۵
- برخورد امام علیه السلام با منصور دوانیقی ۱۸۶
- برخورد امام علیه السلام با مهدی عباسی ۱۸۸
- برخورد امام علیه السلام با هادی عباسی ۱۹۱
- برخورد امام علیه السلام با هارون عباسی ۱۹۵
- نمونه‌ای از حوادثی که منجر به زندانی شدن امام گردید ۱۹۷
- بخش هشتم: مبارزات امام علیه السلام ۲۱۱
- مبارزه منفی امام علیه السلام ۲۱۱
- بخش هشتم: نظام و کالت ۲۲۹
- وکلائی امام کاظم علیه السلام و منطقه فعالیت آنان ۲۳۱
- بخش نهم: قیام‌های عصر امام علیه السلام ۲۳۷
- قیام صاحب فتح ۲۳۸
- نوع تعامل امام کاظم علیه السلام با قیام صاحب فتح ۲۵۵
- فعالیت سه حزب علوی موسوم به امامیه، اسماعیلیه و سادات حسنی ۲۵۶
- قیام یحیی بن عبدالله ۲۶۱
- قیام ادريس بن عبدالله ۲۶۹
- بخش دهم: فرق موجود در عصر امام علیه السلام ۲۷۵
- انشعاب امامت پس از شهادت امام صادق علیه السلام ۲۷۶
- اسماعیلیه ۲۷۹
- وجوه بطلان عقیده اسماعیلیان ۲۸۳

۲۸۷	بخش یازدهم: امام علیه السلام و تصوف
۲۸۷	امام کاظم علیه السلام و تصوف
۲۹۷	بخش دوازدهم: فرزندان امام علیه السلام
۳۳۶	مزار فرزندان امام کاظم علیه السلام
۳۳۷	عدم ازدواج دختران امام کاظم علیه السلام
۳۳۷	چرا امام کاظم علیه السلام دخترانش را از ازدواج منع کرد؟
۳۴۱	بخش سیزدهم: کرامات امام علیه السلام
۳۶۱	بخش چهاردهم: غروب خورشید
۳۷۷	اقوال مختلف درباره شهادت امام
۳۸۹	بخش پانزدهم: وصیت و موقوفات امام علیه السلام
۳۸۹	وصیت امام موسی بن جعفر علیه السلام
۳۹۷	بخش شانزدهم: پس از شهادت
۴۰۳	بخش هفدهم: بارگاه امام علیه السلام
۴۰۶	قبه و بارگاه امام کاظم علیه السلام
۴۰۶	تاریخچه
۴۱۲	معماری کنونی حرم
۴۱۳	تاریخچه ساخت حرم
۴۱۸	کاظمین نماد همزیستی تاریخی شیعه و سنی
۴۱۸	کاظمین در دوران حکومت و خفقان صدام
۴۱۹	وضعیت سیاسی - اجتماعی کاظمین در صد سال اخیر
۴۲۰	مراکز زیارتی کاظمین
۴۲۰	برخی بیوت و ضمایم حرم مطهر
۴۲۰	علمای مدفون در کاظمین
۴۲۳	رجال و دولت مردان مدفون در کاظمین
۴۲۶	مساجد شهر کاظمین

فصل دوم

زندگانی معرفتی امام کاظم علیه السلام / ۴۲۷

۴۲۹	بخش اول: اوضاع فرهنگی عصر امام علیه السلام
۴۳۳	نقش امام کاظم علیه السلام در مسائل فرهنگی.....
۴۳۷	بخش دوم: اصحاب و راویان احادیث امام علیه السلام
۴۴۰	تقسیم‌بندی دیگری از اصحاب امام کاظم علیه السلام
۴۴۲	اصحاب و راویان احادیث امام علیه السلام
۵۱۳	زنان اصحاب امام علیه السلام
۵۲۴	راویانی که متهم به غالیگری هستند.....
۵۲۷	بخش سوم: بحث‌های عقلانی در عصر امام علیه السلام
۵۲۷	عقل، علم، حکمت و عدالت در آموزه‌های امام علیه السلام
۵۲۹	جایگاه عقل.....
۵۲۹	عقل و جهل در حدیث امام علیه السلام
۵۳۴	توصیف امام از عقل و خرد.....
۵۳۵	شناخت خداوند.....
۵۳۸	شناخت نفس (خودشناسی).....
۵۳۹	شناخت مردم با آزمایش.....
۵۳۹	پیوستگی شناخت و ایمان.....
۵۴۰	لزوم شناخت مبدأ و معاد.....
۵۴۳	عقل کیست؟.....
۵۴۸	نقش هدایتی عقل.....
۵۴۹	فضیلت عقل و عاقل.....
۵۵۱	تنویر و تکدیر عقل.....
۵۵۲	فهم و تعقل در تعلیم و تربیت.....

۵۵۴	جایگاه علم
۵۵۵	تفقه در دین
۵۵۷	دانش های سودمند
۵۵۸	دانش غیر سودمند
۵۵۹	معاشرت با علما و روش کار آنان
۵۶۲	مسئولیت درباره تشخیص درست و نادرست علوم
۵۶۳	جایگاه حکمت
۵۷۲	کلمات حکمت آمیز حضرت عیسی علیه السلام
۵۷۶	جایگاه عدالت
۵۷۶	احادیث امام درباره عدالت
۵۷۸	رعایت اصل عدالت با همه
۵۷۹	بخش چهارم: عقاید
۵۸۰	توحید
۵۸۴	شناخت صفات
۶۰۴	عمومیت ربوبیت
۶۰۷	بداء
۶۱۲	معاد
۶۱۳	امامت
۶۳۴	شیعیان
۶۳۷	بخش پنجم: مناظرات و احتجاجات امام علیه السلام
۶۳۷	مناظره های امام علیه السلام با هارون الرشید
۶۵۰	مناظره با مهدی عباسی
۶۵۱	مناظره امام علیه السلام با راهب نصرانی
۶۵۳	مناظره امام علیه السلام با ابویوسف
۶۵۴	احتجاج امام علیه السلام با ابن هباج

۶۵۴	احتجاج امام علیه السلام با نافع انصاری
۶۵۶	احتجاج امام با ابوحنیفه
۶۵۶	احتجاج امام با ابرهه (بریهه) نصرانی
۶۵۹	بخش ششم: نحله‌های فکری عصر امام علیه السلام
۶۵۹	امام کاظم علیه السلام و مبارزه با انحرافات فکری
۶۶۰	غلات
۶۶۶	اقدامات امام علیه السلام در برابر غلات
۶۶۶	عمل‌کنندگان به رأی (قیاس)
۶۶۹	اقدامات امام علیه السلام در برابر عمل‌کنندگان به رأی
۶۷۱	مشبهه
۶۷۳	اقدامات امام علیه السلام در برابر مشبهه
۶۷۷	زنادقه
۶۸۰	اقدامات امام علیه السلام در برابر زنادقه
۶۸۰	۱. احتجاجات امام علیه السلام با زنادقه
۶۸۴	۲. تربیت شاگردان جهت مناظره
۶۸۵	جلوگیری از تدوین و نقل حدیث
۶۸۶	نحله‌های انحرافی و هدر دادن نیروهای شیعه
۶۸۹	بخش هفتم: علم کلام در عصر امام علیه السلام
۶۹۰	مباحث جبر و تفویض
۶۹۶	مباحث قضا و قدر
۶۹۸	مباحث ایمان و کفر
۷۰۵	بخش هشتم: مهدویت
۷۱۰	مهدی (عج) در کلام امام کاظم علیه السلام
۷۲۱	بخش نهم: احکام
۷۲۱	فلسفه احکام

۷۲۲	وضو
۷۲۳	نماز
۷۲۸	روزه
۷۲۹	حج
۷۲۹	خمس
۷۳۰	زکات
۷۳۱	انفال
۷۳۲	امر به معروف و نهی از منکر
۷۳۳	معاملات
۷۳۳	ازدواج
۷۳۴	طب: دستورات پزشکی
۷۳۷	بخش دهم: آموزه‌های اخلاقی
۷۳۷	حوزه مبانی اخلاقی
۷۳۷	ایمان و مؤمن
۷۵۶	اعتدال
۷۵۷	آفات اخلاق
۷۶۹	بخش یازدهم: کلمات قصار امام علیه السلام
۷۶۹	انسان ~ خدا
۷۶۹	خانه خدا ~ خانه انسان و زائر خدا ~ زائر انسان
۷۷۰	یاری خدا ~ یاری انسان
۷۷۱	خشم خدا ~ خشم انسان
۷۷۱	دستورات حکومتی
۷۸۳	بخش دوازدهم: پرسش و پاسخ
۷۸۹	بخش سیزدهم: نامه‌های امام علیه السلام
۷۹۰	برخی از نامه‌های امام کاظم علیه السلام

- ۷۹۰ نامه امام علیه السلام به علی بن سَیْد
 ۷۹۳ نامه امام علیه السلام به خیزران
 ۷۹۵ نامه امام علیه السلام به هارون الرشید
 ۷۹۹ نامه امام علیه السلام به صفوان کاہلی
 ۸۰۰ نامه امام علیه السلام به طاهر بن حاتم
 ۸۰۰ نامه امام علیه السلام به ابراهیم بن ابی البلاد
 ۸۰۳ بخش چهاردهم: ادعیه
 ۸۰۶ برخی از دعاہای امام کاظم علیه السلام
 ۸۱۴ دعاہای کوتاه و مختصر برای برآورده شدن همه حوائج دنیا و آخرت
 ۸۲۸ دعای اعتقاد
 ۸۳۳ دعای مستجاب
 ۸۴۹ دعای شکرگزاری
 ۸۶۶ حرز و حجاب امام کاظم علیه السلام
 ۸۶۶ حرز
 ۸۷۹ دعای حجاب
 ۸۸۱ بخش پانزدهم: زیارت نامه‌های امام علیه السلام
 ۸۸۱ فرهنگ زیارت و توسل به امام کاظم علیه السلام
 ۸۸۲ زیارت جامعہ اول
 ۸۸۳ زیارت جامعہ دوم
 ۸۸۵ زیارت نامه امام کاظم علیه السلام
 ۸۸۷ بخش شانزدهم: امام علیه السلام در نگاه معصومین علیہم السلام و اندیشمندان
 ۸۸۷ امام صادق علیه السلام
 ۸۸۷ صلوات امام عسکری علیه السلام بر امام کاظم علیه السلام
 ۸۸۸ صلوات خواجه نصیرالدین طوسی بر امام کاظم علیه السلام

بخش هفدهم: کتاب نامه امام علیه السلام	۹۰۳
مقالات	۹۳۹

فصل سوم

امام کاظم علیه السلام در آینه ادب / ۹۴۱

بخش اول: اشعار منسوب به امام علیه السلام	۹۴۳
اشعار منسوب به امام علیه السلام	۹۴۵
پیروزی به دست غالب یکتا است	۹۴۶
اجتناب از رشتی	۹۴۶
در معرفی خود	۹۴۷
میزان انتساب افعال به ما	۹۴۸
مقدم بودن نوه دختری بر عمو در میراث	۹۴۹
بخش دوم: شعرای عرب	۹۵۱
بخش سوم: شعرای فارسی زبان	۹۶۹
فهرست منابع و مآخذ	۹۸۹

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و الصلاة والسلام على خير خلقه محمد و آله الطيبين الابرار و درودهای ویژه خداوند بر آن امام معصومی که ترجمه گونه درود اختصاصی بر حضرتش در منابع استوار و کهن شیعی این چنین است:

« پروردگارا بر آن امین مومنین موسی بن جعفر، همان نیکوکار وفادار و پاک و پاکیزه، پرتو آشکار هدایت و همان شکیبامردی که به پاس و در راه تو بر همه آزارها شکیبامرد بود، درود فرست.»^۱

« آن پیشوای همه نیکان که بیداری شب‌های دراز حضرتش تا سپیده‌دمان به سجده‌های دراز و آمرزش خواهی پیوسته سپری می‌شد.»^۲

و نمی‌توانم که قلم نارسای خود را بر آن سروایمان بیش از این بگریانم و فقط به شوق زیارت بارگاهش این مصرع را از حافظ زمزمه می‌کنم که:

« زگریه مردم چشمم نشسته در خون است »

۱. مصباح المتهجد طوسی، ص ۲۳۷.

۲. مصباح الزائر، سید بن طاووس.

سلام خدا و همه مؤمنان برگزیده خدا بر آن وجود فرخنده ارزانی باد:

و سپس: دوست بزرگوار و دیرینه گرامی بانوی دین باور و فرهیخته، همو که تراوش‌های قلم خویش را به خاک پای خاندان عصت و طهارت ریخته و هنر نویسندگی را با عشق آنان آمیخته است، سرکار خانم دکتر مرضیه محمدزاده که توفیق یار و لطف حق مددکار او باد به چشم رضا و مرحمت از این کمترین خواسته‌اند مقدمه‌ای کوتاه به کتاب تازه ایشان که گزارش زندگی و شرح مکارم حضرت موسی بن جعفر است، بنویسم. شرط ادب پذیرش خواسته‌ی ایشان بود و به جا آوردن عرض بندگی به ساحت قدسی آن امام معصوم علیه السلام.

با آن که سرکار خانم دکتر محمدزاده به بسیاری از منابع اهل سنت مراجعه کرده و یادداشت برداری فرموده‌اند چنین به نظر می‌رسد که چند نکته از داوری‌های پسندیده آن منابع عرضه دارم که شاید حدیث دلبران از زبان دیگران دل‌نشین‌تر باشد.

عبدالملک بن قُریب اصمعی ضمن نقل خاطره‌ای مفصل می‌گوید:

پس از مدتی دراز که در بصره بودم پیش هارون رفتم و چون پیش از آن آموزش مأمون و امین را عهده‌دار بودم به اشاره هارون آن دو هم آمدند و چون هارون آن دو را مرخص کرد و من برای کامروایی آن دو دعا کردم، اشک بر دیدگان هارون نشست و گفت: اصمعی! چگونه خواهید بود هنگامی که این دو با یکدیگر چنان ستیز کنند که یکی به دست دیگری کشته شود؟ گفتم: این سخنی است که منجمان در طالع ایشان دیده و گفته‌اند یا سرچشمه گرفته از اخبار غیبی است؟ گفت: سخنی است که وصی از اوصیاء صالحان گفته است و پس از این گفتگو نشست.

مأمون گفت: امام موسی بن جعفر علیه السلام تمام اموری را که بین من و امین پیش خواهد آمد، به پدرم فرموده است.^۱

لحن بسیار احترام آمیز خطیب بغدادی در شرح حال حضرت موسی بن جعفر علیه السلام

بسیار خواندنی است، به ترجمه یکی دو سطر قناعت می‌کنم و به خوانندگانی که توان استفاده از متون عربی را دارند، عرض می‌کنم که خود مراجعه فرمایند:

«موسی بن جعفر علیه السلام از فراوانی عبادت و کوشش در آن راه عبد صالح خوانده می‌شد یاران ما روایت کرده‌اند که موسی بن جعفر علیه السلام شبی در آغاز شب به مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و همان هنگام سر بر سجده نهاد و شنیده می‌شد که در سجده خود می‌گفت: گناه بزرگ پیش من است و عفو از تو و نزد تو پسندیده است. ای خدای شایسته‌ی تقوی و شایسته و سزاوار آمرزیدن، حضرتش همین سخن را از آغاز سجده تا سپیده دم تکرار می‌فرمود، او مردی بسیار بخشنده و سخت بزرگوار بود»^۱.

مناسب است عرض کنم که بی‌مهری و ستیز خطیب بغدادی نسبت به دانشمندان برجسته شیعه را نسبت به شیخ مفید می‌توان در صفحه ۲۱۳، ج ۳ تاریخ بغداد خواند. از کسان دیگری که شهره به کم‌محبتی نسبت به شیعه است، ذهبی دانشمند برجسته و پرکار سده هشتم هجری است. با این همه، خود ملاحظه فرمایید که در مورد حضرت موسی بن جعفر علیه السلام چه می‌نویسد:

«به سال یکصد و هشتاد و سه، سید ابوالحسن موسی کاظم فرزند جعفر صادق و پدر علی بن موسی رحلت کرد. او به سال یکصد و بیست و هشت متولد شده بود. ابوحاتم گفته است موسی بن جعفر بسیار مورد اعتماد و پیشوایی از پیشوایان مسلمانان است، آری او نیک مردی پارسا، عبادت کننده، بخشنده، بردبار، خردمند و بلند همت بود»^۲.

ذهبی در کتاب دیگر خود چنین می‌نویسد:

«موسی از خداشناسان سخت بخشنده و از پرهیزکاران عابدان بود»^۳.

و دو حدیث از آن حضرت نقل کرده است.

۱. تاریخ بغداد، چاپ مدینه، ج ۱۳، ص ۲۷، ۳۲.

۳. میزان الاعتدال، ج ۴، ص ۲۰۲.

۲. العبر، ج ۴، ص ۲۸۷.

ابن ابی الحدید ضمن شرح نامه‌ی شماره ۲۸ می‌نویسد:

بنی‌هاشم در شمردن افتخارهای خویش می‌گفته‌اند: «یکی از مردان نامور ما موسی بن جعفر بن محمد است، بزرگ مردی که معروف به عبد صالح و شهره در علم فقه و دین و پارسایی و بردباری و شکیبایی است»^۱.

مورخان اهل سنت هم در شمردن مکرمات‌های حضرت موسی بن جعفر علیه السلام فروگذار نبوده‌اند، ملاحظه فرمایید که این اثر در گزارش وقایع سال یکصد و هشتاد و سه می‌نویسد:

«موسی بن جعفر ملقب به کاظم بود از آن رو که هر کس به او بدی و بی‌ادبی می‌کرد حضرتش نسبت به او احسان و نکویی می‌فرمود و این عادت همیشگی او بود».

خوش می‌دارم اظهار نظر این تفسیری بردی مورخ نامدار سده نهم هجری را به عرض خوانندگان ارجمند برسانم. او کتاب خود را در گزارش فرمان روایان مصر و قاهره فراهم آورده است و چنین می‌نویسد:

«در این سال امام موسی کاظم فرزند صادق، فرزند محمد باقر، فرزند زین‌العابدین، فرزند سرور راستین حسین بن علی که رضوان خدا بر همه‌شان ارزانی باد، رحلت کرد. امام موسی از شدت عبادت شهره به عبد صالح و از فزونی حلم شهره به کاظم بود. امام موسی بن جعفر سروری بسیار عالم و با فضیلت و عمل‌کننده به سنت و بخشنده و ستوده بود و دعایش پذیرفته بود»^۲.

برای آگاهی از ستم جان‌کاهی که در زندان‌ها یا سیاه‌چال‌ها نسبت به حضرت موسی بن جعفر علیه السلام انجام گرفته است، لطفاً به تذکرة الخواص سبط ابن جوزی نگاهی بیفکنید تا متوجه شوید که چرا مناجات‌های آن وجود نازنین این همه با سوز و گداز است و برای نمونه بنگرید به صفحات ۵۴-۵۸ و ۲۳۶-۲۴۷ کتاب مہج الدعوات سید بن طاووس.

۱. جلوه تاریخ در شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۴۲۴.

۲. النجوم الزاهرة، ج ۲، ص ۱۱۲.

برای آگهی از پای‌بندی حضرت موسی بن جعفر علیه السلام به رعایت پیوند خویشاوندی نسبت به برخی از بستگانش که برای خبرچینی و شوراندن هارون به بغداد می‌رفت و حضرت موسی بن جعفر علیه السلام به این موضوع آگاه بود و او را از این سفر منع فرمود و او نپذیرفت و آن‌چه را که نباید انجام دهد، انجام داد، به گزارش مستند و مفصل عالم بزرگ سده چهارم و پنجم هجری محمد بن محمد بن نعمان معروف به مفید مراجعه فرمایید تا بدانید: «چنین کنند بزرگان چو کرد باید کار».^۱

اهتمام حضرت موسی بن جعفر علیه السلام در نشر فقه امامیه و پرورش شاگردان بسیار برجسته و این موضوع که پاسخ‌های آن حضرت به پرسش‌های برادر ارجمندشان علی بن جعفر ظاهر پس از کتاب سلیم بن قیس دومین کتاب امامیه است در منابع بسیار کهن و هم در منابع جدید آمده است.^۲

خداوند متعال برای سرکار خانم دکتر مرضیه محمدزاده که موفق است توفیق بیشتر ارزانی فرماید و آرزو مند تراوش آثار قلمی ایشان همچنین در راستای بیان ارزش‌های والای اهل بیت عصمت و طهارت فزونی یابد و ان شاء الله تعالی سالیان دراز زینت‌افزای پهنه تحقیق باشند و خداوند همواره چشم ایشان را به وجود همسر گرامی و فرزندان ارجمندشان روشن بدارد. بمنه و کرمه

بنده درگاه نبوی، محمود مهدوی دامغانی

مشهد مقدس، سوم آبان ۱۳۹۳

سی‌ام ذی‌حجه ۱۴۳۵

۲۵ اکتبر ۲۰۱۴

۱. ارشاد، مفید، ص ۲۲۷ - ۲۲۸.

۲. برای نمونه بنگرید به: ترجمه الفهرست، ابن ندیم، ص ۴۰۴؛ مقدمه مفصل کتاب علی بن جعفر، بروکلن؛ تاریخ الادب العربی، ج ۳، ص ۳۳۵.

پیشگفتار

امام موسی بن جعفر علیه السلام مدت بیست سال از زندگی پدرش، امام جعفر صادق علیه السلام را درک کرد و در آخرین بخش از آن، شاهد برخورد حکامی بود که تا دیروز، نسبت به آنچه بر آل علی علیهم السلام رفته و ستم‌ها، رنج‌ها، کشتارها، تعقیب و پیگردی که روا شده بود، تظاهر به همدردی می‌کردند. آن حضرت برخورد حکومت عباسی با پدرش که کاری به خلافت نداشت و تنها به دفاع از اسلام و نشر تعالیم آن، کمر همت بسته بود را نظاره کرده و نیز برخورد آنان با علویایی که طاقت تحمل ستم و طغیانشان را نداشتند و هر از چند گاهی از بیم جان خود و در دفاع از شکنجه‌شدگان و مستضعفین، قیام کرده بودند، را دیده بود و تلخی و درد و رنج آن حوادث دردناکی که جان بسیاری از ایشان را گرفته بود، با تمام وجود حس کرده بود. ایشان شاهد رویارویی منصور و تهدیدهای وی نسبت به پدر بزرگوارش بود که گاهی با زندانی کردن و گاه با تهدید به قتل همراه بود، تا جایی که در مورد اظهار امامت، ناگزیر شده بود جریان را حتی از شیعیان نیز پنهان بدارد و جز اندکی از یاران خاص که به رازداری و برحذر بودن از جاسوسان منصور و اطرافیانش سفارش شده بودند، کسی را در جریان آن قرار ندهند.

بدین‌گونه آن حضرت امامت خود را به مدت سی و پنج سال در این فضای سراپا کینه، نفرت و دشمنی با اهل بیت علیهم السلام، آغاز کرد و جز تنی چند از نزدیکان انگشت‌شماری

که دشواری اوضاع را درک می کردند و می دانستند که چگونه باید مردم را به وی فرا خوانند، از دیگران پنهان می ماندند.

از روایاتی که به تاریخ زندگی آن حضرت پرداخته اند چنین برمی آید که ایشان در طول تمامی زندگی، خود را از گزند عباسیان، دور نگه می داشت و حتی به شیعیان و شاگردان خود اجازه نمی داد آن گونه که در زمان پدرش، مرسوم بود، با وی تماس داشته باشند و حتی کسانی که احادیث ایشان را روایت می کردند، کمتر و آشکارا نام وی را به زبان می آوردند و گاهی با ذکر کُنیه از آن حضرت، یاد می کردند. مثلاً راوی می گفت: از ابراهیم شنیدم و یا از ابوالحسن شنیدم و یا لقب های دیگری ذکر می کردند همچون عبدالصالح، عالم، سید و از این قبیل؛ و گاهی نیز با تعبیری که اشاره به او دارد، از ایشان یاد می کردند، مثل اینکه: آن مرد حدیث کرد، از آن مرد شنیدم، به او نوشتم و ... این گونه برخوردها از امام کاظم علیه السلام و اصحاب ایشان، بیانگر این است که حکام زمان وی، به دقت مراقبش بودند و تمام حرکات و سکنات او و یارانش را زیر نظر داشتند و او خود نیز به یاران و نزدیکانش تاکید می کرد که حتی در امور دینی و عبادات خود، تقیه داشته باشند تا مبادا در معرض خطر و انتقام حکومت واقع شوند.

با وجود اینکه امام به طور مستمر و مداوم تحت کنترل های شدید حکومت قرار داشته و بخشی از زندگانی ایشان در زندان ها و بازداشتگاه های دستگاه جور عباسی سپری شده بود، اما راویان و محدثین، بیش از آنچه از امامان بعد روایت شده باشد، در بخش های مختلف فقهی و نیز سایر موضوعات و مبانی دینی، احادیث و روایات گوناگون نقل کرده اند. شاید علت این امر آن باشد که امام کاظم علیه السلام بخش قابل ملاحظه ای از زندگی پدرشان را درک کردند و مطالبی را فرا گرفتند که دیگران امکان آن را نداشتند و به همین دلیل در میان یاران پدر و شاگردان مکتب ایشان، جایگاه ویژه از آن امام قرار گرفت. به همین جهت پس از وفات امام صادق علیه السلام، هرگاه شرایط اجازه می داد، آنان برای پاسخگویی به سؤالات و رفع مشکلاتشان، هر چند در تاریکی شب، به آن حضرت مراجعه می کردند.

در زمانی که خلافت عباسیان در اوج اقتدار بود و تمام ابزارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی را در اختیار داشتند، امام کاظم علیه السلام برای اینکه موقعیت سیاسی - اجتماعی شیعه امامیه را تثبیت کند دو گونه از مدیریت را برای اجرای این امر اعمال می کرد:

اول مدیریت ظاهری و اجتماعی جامعه شیعه که با طرح مشخص، ولی پنهان سازمان وکالت انجام شد. نهاد وکالت مهم ترین عاملی بود که موقعیت سیاسی - اجتماعی شیعه امامیه را تثبیت می کرد. شرایط بحرانی که ائمه شیعه علیهم السلام در زمان عباسیان با آن روبرو شدند، ایشان را واداشت تا ابزار جدیدی را برای ارتباط با شیعیان خود بیابند. بدین منظور آنان با تأسیس نهاد وکالت، هوشیارانه فعالیت های شیعیان را هدایت می کردند. با وجود اینکه نهاد وکالت در مراحل نخستین با مشکلاتی مواجه شد، اما نواحی تحت پوشش وکلا و محدوده اقتدار آنان در زمان امام کاظم علیه السلام با تشدید فعالیت ها، گسترش یافت.

دوم مدیریت غیبی و ماورایی که بر اساس ولایت تکوینی ایشان صورت می گرفت و بر مواردی مانند طیی الارض یا تصرف ملکی یا ملکوتی حضرت اطلاق می شد. البته این مورد غالباً در شرایط دشوار و بحرانی انجام می شد، تا معجزه ای از امام برای یکی از شیعیان باشد و یا موجب تقویت جامعه حق باوران شود. مانند خروج غیبی از زندان های هارون، به گونه ای که اعمش از زندانیان همراه امام می گریه: مدتی که با امام زندان بودم، می دیدم ایشان گهگاه از زندان غایب می شود و پس از مدتی دوباره باز می گردد، بدون اینکه کسی ایشان را ببیند و از این ماجرا با خبر شود.

قدرت معنوی امام و استفاده از آن در جای خود، موجب ناکام ماندن طرح های باطل حکومت عباسی در ایجاد محدودیت میان امام و جامعه شیعه بود. ضمن آنکه این امر، سبب نجات یا تقویت باور اجتماعی شیعیان می شد.

امام کاظم علیه السلام در مبارزه با دستگاه حاکم عباسی، نوعی مبارزه منفی را پیش گرفته بود. مبارزه ای که گرچه در قالب نقشه های براندازی نبود، اما بر عدم مشروعیت نظام تأکید داشت و می کوشید تا اعتماد مردم را نسبت به آن سست کند. نکته مهم در این مبارزه،

عدم همکاری با حکومت وقت است. امری که به خودی خود، عدم مشروعیت هیأت حاکمه را نشان می‌دهد. شیوع و رسوخ چنین نگرشی نسبت به یک حکومت در میان مردم، خطری عمده برای آن به‌شمار می‌رود، زیرا با عدم اعتقاد مردم به مشروعیت حکومت، هر آن ممکن است جنبشی برای براندازی آن ایجاد شده و مردم به آن جنبش بپیوندند. آن حضرت به جای توسل به زور و شمشیر در مبارزه با حکومت ستمگر عباسیان، با هوشیاری نسبت به اوضاع زمانه به تربیت افراد مؤمن و صادق و بیداری افکار عمومی و معرفی ماهیت این حکومت می‌اندیشید و یاران آگاه خود را سفارش می‌کرد تا در میان مردم به بحث و گفت‌وگو درباره ضرورت فهم این مهم بپردازند.

نوع دیگر مبارزه منفی امام کاظم علیه السلام با خلافت عباسی حرکتی بود که آن حضرت در برخورد با علی بن یقطین داشت. امام به تعدادی از اصحاب خود اجازه داد تا در حکومت عباسیان به ویژه در اداره الوزارة (دفتر وزارت) و البرید (پست دولتی) خدمت کنند تا بتوانند در زمان خطر، شیعیان را حفظ کرده و در صورت لزوم، برای ایشان کارگشایی کنند. از این رو تعدادی از شیعیان، در دستگاه حکومت عباسی صاحب اقتدار شدند. امام از علی بن یقطین خواست در دربار عباسی بماند و بکوشد تا شیعیان را از گرفتاری نجات دهد. علی بن یقطین که از شیعیان و اصحاب خاص امام کاظم علیه السلام بود، در دربار خلفا در حالت تقیه به سر می‌برد و به علت نفوذ خاص دربار مهدی و هارون عباسی، به نفع شیعیان، کارهای مهمی انجام می‌داد. این تلاش‌ها از سوی امامان شیعه علیهم السلام و اصحاب آنان، با وجود همه محدودیت‌ها سبب شد تا عقاید، دستورات و سیره اهل بیت علیهم السلام، بنیاد فکری شیعه را تشکیل داده و اسلام درست و به دور از تحریف از طریق ایشان باقی بماند؛ شواهدی نیز بر این امر دلالت دارد که امام در نهان از پیروانش خمس، زکات و سهم امام را جمع‌آوری می‌کرد تا بر دارایی شیعه بیفزاید و در زمان لازم و در صورت ضرورت از آنها استفاده کند.

امام کاظم علیه السلام پس از ۳۵ سال رهبری امت اسلامی، با جمع‌آوری روایات، احادیث، احکام و نیز تعلیم، هدایت، ارشاد شیعیان و احیای سنن اجداد ظاهرینش، توانست

اسلام راستین را که با تعالیم و کوشش‌های پدرش امام جعفر صادق علیه السلام نظم و استحکام یافته بود، حفظ و تقویت کند.

سرانجام امام کاظم علیه السلام علیرغم موانع بسیار در راه انجام وظایف الهی تا آنجا پایداری نمود که هارون را به شدت مورد وحشت قرار داد. او که حکومت خود را به دلیل نفوذ و محبوبیت امام در خطر می‌دید دوبار آن حضرت را به زندان انداخت. بار دوم از سال ۱۷۹ تا ۱۸۳ هجری، یعنی به مدت چهار سال امام علیه السلام در زندان بود و سرانجام در رجب سال ۱۸۳ هجری جان خود را در راه هدفش از دست داد و به شهادت رسید.

بحثنی در باب منابع:

در باره دوران حیات امام کاظم علیه السلام در منابع عام و معتبر تاریخی، کلامی، رجال‌ی و حدیثی نویسندگان شیعی و سنی وقایع آن زمان را گزارش داده و درباره زندگانی آن بزرگوار مطالبی را بیان کرده‌اند.

در این میان کتبی نیز که در خصوص زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام نوشته شده، به زندگی آن حضرت به تفصیل پرداخته‌اند. همچنین کتبی نیز مستقلاً درباره آن حضرت نوشته شده که در بخش هفدهم فصل دوم با نام کتاب‌نامه امام کاظم علیه السلام به آن پرداخته شده است.

در این تحقیق تمامی کتب قدیمی مورد استفاده قرار گرفته و علاوه بر آن از کتب نویسندگان جدید که به نوعی از امام کاظم علیه السلام سخن گفته‌اند، بهره‌گیری شده است و سعی شده که زندگانی آن حضرت را از بدو تولد تا شهادت مورد بازشناسی قرار دهد و در این رهگذر اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه اسلام مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

این کتاب در سه فصل تقدیم خوانندگان می‌شود:

فصل اول با نام زندگانی تاریخی امام کاظم علیه السلام شامل هفده بخش است که با طلوع خورشید شروع می‌شود. در بخش‌های بعد به مسائلی چون نصوص و دلایل امامت،

سیره عملی، سیره تربیتی، امام و شیعیان، حاکمان هم عصر آن حضرت و برخورد ایشان با آنان، مبارزات منفی امام، نظام وکالت، قیام‌ها، فرق موجود و صوفیه در عصر آن حضرت، فرزندان امام، شهادت، وصیت و موقوفات امام و مسائل پس از شهادت ایشان و سرانجام بارگاه آن حضرت پرداخته می‌شود.

فصل دوم نیز شامل هفده بخش است و اختصاص به زندگانی معرفتی امام کاظم علیه السلام دارد و حیات آن حضرت از منظر علمی مورد کنکاش قرار می‌گیرد. در ابتدا اوضاع فرهنگی عصر امام و نقش ایشان در مسائل فرهنگی را بررسی کرده و سپس اصحاب و راویان احادیث آن حضرت را برشمرده و مختصری از شرح احوال آنان مطرح می‌شود. در ادامه به مسائلی چون بحث‌های عقلانی در عصر امام، عقاید، مناظرات و احتجاجات، نحله‌های فکری، علم کلام، مهدویت، احکام، آموزه‌های اخلاقی، کلمات قصار، پرسش و پاسخ، نوشته‌ها و نامه‌ها، دعا‌های امام، زیارت‌نامه‌های ایشان و امام در نگاه معصومین و اندیشمندان را در بر می‌گیرد و کتابنامه امام علیه السلام بخش پایانی این فصل را تشکیل می‌دهد.

فصل سوم شامل سه بخش است و به نام امام کاظم علیه السلام در آینه ادب اختصاص به اشعار منسوب به آن حضرت و اشعاری از شعرای عرب و فارسی زبان که در مورد آن حضرت سروده شد، دارد.

هر چند در این کتاب کوشش شده است که زندگانی امام کاظم علیه السلام از ابعاد مختلف مورد بررسی واقع گیرد، ولی آن را خالی از لغزش و اشکال ندانسته و چشم انتظار راهنمایی‌های ارزنده خوانندگان فهیم می‌باشم.

لازم می‌دانم از استاد گرانقدر، محقق فرزانه، دانشمند فرهیخته، مورخ، ادیب و مترجم برجسته معاصر جناب آقای دکتر محمود مهدوی دامغانی که با ترجمه‌های شیوا و بی‌نظیر متون قدیمی تاریخی و اسلامی حق والایی به گردن حوزه‌های علم و دانش کشور دارد، مراتب سپاس خویش را از قبول مطالعه کتاب قبل از چاپ و نگارش مقدمه‌ای عالمانه بر آن ابراز دارم.

از خواهر فرهیخته سرکار خانم پروین دخت صالحی نیا که در ویراستاری کتاب تلاشی مجدانه مبذول نمودند، امتنان خویش را ابراز می‌نمایم.

همچنین از همسر فداکار و فرزندان عزیزم که در فراهم آوردن محیطی آرام و مناسب برای تحقیق و نگارش مددکارم بودند، مراتب رضایت و امتنان خویش را ابراز دارم.

امیدوارم اعمال همه آنان مرضی درگاه حضرت احدیت و امام موسی کاظم علیه السلام واقع گردد.

و آخِرُ دَعْوَانَا اِنَّ الْحَمْدَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

مرضیه محمدزاده

۱۵ شهریورماه ۱۳۹۳ / ۱۱ ذیقعد ۱۴۳۴

www.ketab.ir